Kościelak, Sławomir

Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji naukowej "Dzieje wyznaniowe obu części Prus w epoce nowożytnej. Region Europy Wschodniej jako obszar komunikacji międzywyznaniowej", Elbląg, 20-22 września 2009

Czasy Nowożytne 23, 313-320

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

SPRAWOZDANIE Z MIĘDZYNARODOWEJ KONFERENCJI NAUKOWEJ *DZIEJE WYZNANIOWE OBU CZĘŚCI PRUS W EPOCE NOWOŻYTNEJ. REGION EUROPY WSCHODNIEJ JAKO OBSZAR KOMUNIKACJI MIĘDZYWYZNANIOWEJ*, ELBLĄG, 20–22 WRZEŚNIA 2009

Wspólnym wysiłkiem kilku instytucji polskich i niemieckich, przede wszystkim Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu, Elbląskiej Fundacji Akademickiej, Archiwum Diecezji Elbląskiej, tamtejszego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego (PTH), Wydziału Historycznego na Uniwersytecie Gdańskim (UG), Historischer Verein für Ermland E.v., Justus-Liebig-Universität Giessen oraz Giessener Zentrum Östliches Europa, z inicjatywy reprezentującego Historischer Verein für Ermland E.v. doktora Hansa-Jürgena Karpa, w dniach 20–22 września 2009 r. odbyła się w Elblągu międzynarodowa konferencja poświęcona stosunkom wyznaniowym na obszarze Prus Królewskich i Książęcych w okresie nowożytnym. Konferencja zyskała finansowe wsparcie Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej, a także honorowy patronat Prezydenta Miasta Elbląga, Henryka Słoniny.

Zamiarem organizatorów konferencji było przedstawienie regionu Prus Królewskich oraz Książęcych jako specyficznego obszaru: z jednej strony pogranicza wyznaniowej konfrontacji, z drugiej zaś – realnej i obecnej w życiu tych dwóch krajów/prowincji międzywyznaniowej komunikacji. Zwłaszcza w Prusach Królewskich zachowały się silne struktury Kościoła katolickiego, wzmocnione pojawieniem się – tu najpierw – pierwszych w skali Rzeczypospolitej Obojga Narodów jezuickich ośrodków. Prusy Książęce natomiast stały się pierwszym w Europie luterańskim państwem, a później ważnym elementem luterańskiej konfesjonalizacji w obszarze całego basenu Bałtyckiego – „protestanckiego" – Morza. Były tu jednak obecne także inne, mniejsze protestanckie grupy wyznaniowe, zaznaczyło się zjawisko „drugiej" kalwińskiej reformacji, kalwińsko-luterański konflikt ideowy i próba szerokiego konfesyjnego dialogu w czasach toruńskiego Colloquium Charitativum. Mieszkali tu anabaptyści i kwakrzy, działali arianie i socynianie. Ortodoksyjny luteranizm znalazł sobie przeciwnika w synkretyzmie, a później pietyzmie, a rywalizacja poszczególnych wyznań – oprócz nieuchronnej konieczności współistnienia – przetrwała na tym obszarze aż do XX w. W XVIII stuleciu z kulturalno-naukowych ośrodków obu części Prus wyszło i rozwinęło

się w Europie Wschodniej wczesne oświecenie, i nie pozostało bez wpływu na religijną mentalność na tych terytoriach.

Biorąc pod uwagę te właśnie wyjściowe przesłanki, organizatorzy starali się zgromadzić w jednym miejscu i czasie grupę historyków polskich, niemieckich i litewskich, reprezentujących młodsze pokolenie zajmujących się dziejami obu części Prus badaczy, jednak nie bez wykorzystania doświadczenia historyków starszej generacji. Chodziło o przedstawienie nowych wyników badań i opinii, przedyskutowanie metod i teorii, przydatnych zwłaszcza do rozpoznania dziedzictwa kulturowego tego obszaru, tak ważnego w dziejach tylu państw i narodów. Językiem konferencji był polski i niemiecki, a organizatorzy, aby ułatwić przepływ informacji i dyskusję, zapewnili tłumaczenie symultaniczne. Wystąpiło łącznie 18 referentów, w tym dziewięciu z Polski, ośmiu z Niemiec i jeden z Litwy. Aby każdy z referatów został w należyty sposób oceniony i przyswojony, przyjęto zasadę odrębnego dyskutowania po każdym z wystąpień.

Pierwszy dzień obrad (20 września) miał charakter otwarty, dla szerokiej publiczności. Moderatorem spotkania był prof. dr hab. Edmund Kizik z Instytutu Historii UG oraz Pracowni Gdańskiej Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk (IH PAN), członek Rady Programowej konferencji. Wygłoszono w tym dniu, w sali konferencyjnej Muzeum Archeologiczno-Historycznego, dwa referaty. Pierwszy z nich przedstawił prof. dr Hans-Jürgen Bömelburg z Giessener Zentrum Östliches Europa (przy Justus-Liebig-Universität w Giessen), jeden z organizatorów i twórców warstwy ideowej konferencji. Referat wprowadzający, *Das Preussenland als frühneuzeitliche Konfessionslandschaft von europäischer Bedeutung: Konfessionsbildung, lebensweltliche Kontakte, Konflikte und Ausstrahlung (1523–1730)*, wygłoszono w polskiej wersji językowej, pod tytułem *Panorama wyznaniowa Prus i jej europejskie znaczenie w okresie wczesnonowożytnym: struktura wyznań, kontakty świeckie, konflikty i wpływy (1523–1730).* Referent omówił najważniejsze wątki historii wyznaniowej, wyróżniające region pruski spośród innych nadbałtyckich obszarów (pierwsze państwo luterańskie, pierwsze kolegium jezuickie, jedyne w pełni katolickie miasta nad Bałtykiem, konieczność współistnienia w mieszanych wyznaniowo ośrodkach). Cenne uwagi na temat wielokulturowości tego regionu wnieśli w dyskusji po referacie prof. Kizik oraz gość konferencji, prof. Józef Arno Włodarski z UG. Z kolei piszący te słowa, również jeden z organizatorów konferencji, wygłosił tekst zatytułowany *Warmia w Gdańsku. Powiązania Kościoła katolickiego w Gdańsku z warmińskim zapleczem wyznaniowym w XVI–XVIII wieku*, poświęcony swoistej komunikacji, jaka wytworzyła się pomiędzy arcykatolickim regionem biskupiej Warmii a żyjącymi w rozproszeniu i mniejszości katolikami z Gdańska, miasta, które było niekwestionowanym bastionem protestantyzmu w tej części Europy. W dyskusji wzięli udział uczestnicy konferencji, przedstawiciele ośrodków naukowych z terenu Niemiec, dr Henning P. Jürgens z Institut für Europäische Geschichte w Moguncji (Mainz)

oraz Kolja Lichy, drugi z przedstawicieli ośrodka badawczego w Giessen, dyskutowano zaś problem relacji pomiędzy Radą a proboszczami gdańskimi i szczególnego stosunku rajców do jezuity pierwszego „gdańskiego" pokolenia – Fryderyka Bartscha.

W kolejnych dniach obrady przeniesiono do Sali Staromiejskiej, gdzie nabrały one bardziej roboczego i zamkniętego charakteru. Dnia 21 września, w porannej części przeprowadzonych pod prezydencją dr. Hansa-Jürgena Karpa obrad, wiele uwagi poświęcono przede wszystkim konfrontacji katolicko-protestanckiej i relacjom katolików z innymi wyznaniami. Profesor UG dr hab. Kazimierz Puchowski w referacie zatytułowanym *Edukacja elit w Prusach Królewskich* przedstawił problem konkurencji katolicko-protestanckiej w zakresie prowadzenia szkół średnich. W jednej z konkluzji stwierdzał, że dopiero zaprowadzenie w szkolnictwie katolickim tzw. *Collegium Nobilium* zmniejszyło nieco dystans, jaki dzielił placówki, m.in. jezuickie, od protestanckich (luterańskich) odpowiedników. Taka też była generalna opinia biorących udział w dyskusji po referacie prof. prof. Hansa-Jürgena Bömelburga i Jacka Wijaczki z Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu (UMK), podnoszących przy okazji problem posyłania do szkół katolickich protestantów i do protestanckich – katolików. Profesor Wijaczka zwracał uwagę, że w obu przypadkach chodziło jednak o poziom tych szkół, a posyłającymi do nich rodzicami nie kierował bynajmniej koniunkturalizm. W drugim z referatów tej części konferencji, zatytułowanym *Das Danziger Brigittenkloster in der Frühneuzeit als Drehscheibe zwischen Schweden, Polen und dem preussischen Raum*, prof. dr Stefan Samerski z Ludwig-Maximilians Universität w Monachium podjął próbę określenia roli, jaką w międzywyznaniowych (a raczej międzynarodowych) relacjach tego czasu odegrał wygnany ze Szwecji w okresie reformacji i osadzony w Gdańsku przy tamtejszym klasztorze zakonu Zbawiciela konwent brygidek z Vadsteny. Dyskusja, w której wzięli udział prof. Janusz Małłek z UMK i dr Sławomir Kościelak (UG), wskazywała raczej na autonomiczność i pewną neutralność tego konwentu w sporach religijnych, które wówczas rozgrywały się w Gdańsku. W kolejnym referacie młody historyk z Uniwersytetu w Stuttgarcie, Samuel Feinauer, przedstawił referat zatytułowany *Mehr als zwei Lesarten? Der Jesuitenorden in den Historiographien zum „Thorner Blutgericht" von 1724.* Referat przedstawiał dzieje sporu, jaki w historiografii polskiej, niemieckiej, ale także szerzej: europejskiej, wywołała tzw. Sprawa („Krwawa łaźnia") Toruńska w 1724 r., ze szczególnym uwzględnieniem w niej roli jezuitów. Była to więc relacja o sporze w ocenie tego wydarzenia, z jednej strony katolicko-protestanckim, z drugiej zaś – w pewnym sensie – narodowościowym: polsko-niemieckim. Feinauer ukazał też wątki europejskie tej szczególnej historycznej i historiograficznej polemiki. Cenne uzupełnienia jego wypowiedzi przyniosła dyskusja, w której wzięli udział m.in. wspomniani już dr Henning P. Jürgens, Kolja Lichy oraz dr Elżbieta Paprocka z elbląskiego oddziału PTH, jedna z głównych organizatorek

konferencji. Jej referat, następny w kolejności, zatytułowany *Dyskryminacja społeczna czy wyznaniowa? Katolicy elbląscy w XVIII wieku*, był bardzo dobrym podsumowaniem części „katolicko-protestanckiej" sympozjum. Sytuacja bowiem wyznaniowa w nowożytnym Elblągu była znakomitą ilustracją problemów epoki, kwestii dominacji jednego wyznania nad drugim, rywalizacji z jednej strony, z drugiej zaś – nieuchronnej koegzystencji zantagonizowanych grup wyznaniowych. Konkluzje te rozwijały pytania dyskutantów, dr. Kościelaka o obecność quasi-elit katolickich w Elblągu, a także postulat prof. Wijaczki o ustalenie w osiemnastowiecznym Elblągu liczby małżeństw mieszanych.

Po przerwie kolejna sekwencja konferencji, moderowana przez prof. Wijaczkę, przeniosła uczestników w problematykę sporów w obrębie obozu protestanckiego (kalwińsko-luterańskiego). Doktor Henning P. Jürgens wygłosił referat *Die Auswirkungen der nachinterimistischen Streitigkeiten im Preussenland*, nieco zresztą zmodyfikowany w treści w stosunku do założeń zawartych w programie konferencji i sprowadzony do uczestnictwa teologów z obu części Prus w sporach teologicznych po wspomnianym w tytule *interim* z 1552 r. Według referenta dysputy te były niezbędne do wytworzenia się szeroko pojętej tożsamości luterańskiej i wielką rolę w jej kształtowaniu odegrały ośrodki z Prus, zwłaszcza w Królewcu, Gdańsku i Toruniu. W tym też duchu uzupełniały wystąpienie mogunckiego historyka wypowiedzi prof. prof. Małłka i Kizika. W problem instalacji kalwinizmu w luterańskich Prusach Książęcych wprowadził uczestników konferencji referat dr. Ulricha Schoenborna z Philipps-Universität w Marburgu, zatytułowany *Das Calvinismus im Hztm. Preussen – Anmerkungen zu Interdependenz und Transformation in religionsgeschichtliche Perspektive.* Jednolite pod względem wyznaniowym, luterańskie Prusy Książęce zostały ogarnięte oddziaływaniem kalwinizmu wraz z objęciem kurateli, a następnie tronu w tym księstwie przez brandenburską, od 1613 r. kalwińską co do wyznania dynastię Hohenzollernów. Zaowocowało to nie tylko ustanowieniem kalwińskiego ośrodka w stołecznym Królewcu, lecz także wzmożonymi sporami pomiędzy wyznaniem w tym mieście dominującym, luterańskim, a wspieraną przez władców konfesją kalwińską. W dyskusji, która wywiązała się po referacie (prof. Małłek, prof. Bömelburg, dr Kościelak) cenne były zwłaszcza uwagi prof. Bömelburga, odnoszące się do roli w propagowaniu kalwinizmu w Prusach Książęcych niektórych rodów junkierskich z tego obszaru, w tym zwłaszcza hrabiów von Dohna.

Późne popołudnie drugiego dnia obrad przeznaczono na omówienie stanowisk poszczególnych historiografii, polskiej, niemieckiej i litewskiej, wobec problematyki stosunków wyznaniowych w Prusach Królewskich i Książęcych, osiągnięć dotychczasowej historiografii, potrzeb i postulatów badawczych na przyszłość. Tej części konferencji przewodniczył prof. Bömelburg, a poszczególne stanowiska zaprezentowali: prof. Janusz Małłek, dr Hans-Jürgen Karp oraz dr Liudas Jovaiša z Uniwersytetu w Wilnie. Wypowiedź profesora Małłka (*Stosunki wyznaniowe*

w Prusach – potrzeby badawcze – stanowisko historiografii polskiej) poświęcona była przede wszystkim klasyfikacji problematyki wyznaniowej (według wyznania, a w jego obrębie wyróżniono następujące kategorie: organizacja Kościoła, prezbiteriologia, dyscyplina kościelna, polemika teologiczna, reformacja, konfesjonalizacja, ekumenizm). Według tego też schematu zostały omówione osiągnięcia historiografii (nie tylko zresztą polskiej) w tym zakresie i wiążące się z tym ewentualne postulaty na przyszłość. Drugi w kolejności dr Jovaiša przedstawił referat w języku polskim (*Historia wyznań w Prusach z punktu widzenia historiografii litewskiej*). W sposób bardzo szczegółowy omówił mało znane rezultaty badań historyków litewskich, stosując podział na opracowania i wydawnictwa źródłowe (zainteresowanie wzbudziły m.in. ostatnie prace Ingė Lukšaitė) w odniesieniu do Prus, zwłaszcza tzw. Litwy Pruskiej (Małej Litwy) w obrębie dawnych Prus Książęcych. Reformacja na tym obszarze, luterańska konfesjonalizacja w wydatnym stopniu przyczyniła się do powstania pierwszych książek w języku litewskim. Trzeci z mówców, dr Karp (*Konfessionelle Beziehungen in Preussen – Forschungsbedürfnisse – Stellungname aus der Perspektive der deutschen Historiographie*), przedstawił ustalenia historiografii niemieckiej w rozbiciu na badania tradycyjne oraz nowej generacji, „modernistyczne": wyznaniowe i etnograficzne (cenne zwłaszcza w tym zakresie prace Moniki Neugebauer-Wölk z Universität Halle-Wittenberg), wskazując, że wyniki badań ostatnio w dużym stopniu zależą od dialogu ekumenicznego pomiędzy wyznaniami. W postulatach badawczych na przyszłość umieścił zwłaszcza konieczność podjęcia nowych badań nad takimi elementami, jak przesądy, magia, ateizm, postulował również uniezależnienie historii Kościoła od patrzenia na nią przez pryzmat teologii, podjęcie badań wielonarodowych i wieloaspektowych, wreszcie poświęcenie większej uwagi problemom XVII–XVIII oraz XIX–XX w.: religii ludowej, konwersjom, sekularyzacji społeczeństw.

Przeniesiony z trzeciego dnia obrad na zakończenie tej sekwencji konferencji referat dr. hab. Rainera Bendela z Universität Tübingen (zatytułowany *Religionsgeschichte und Kirchengeschichte im Dialog*) był swoistym podsumowaniem rozważań ogólnohistorycznych i historiograficznych, i w pewnym sensie nawiązywał do wystąpienia dr. Karpa. Doktor hab. Rainer Bendel przedstawił w nim spojrzenie na historię religii z punktu widzenia historii i socjologii oraz postulował zmianę w podejściu do pewnych tradycyjnych norm i metod opisywania rzeczywistości historycznej epoki wczesnonowożytnej. I on akcentował bardziej ekumeniczne podejście do wyznaniowej problematyki, jak również postulował wprowadzenie swoistego dialogu pomiędzy historią Kościoła a sferą szeroko pojętego *profanum*.

Te cztery referaty wywołały żywą dyskusję – polemiczną i uzupełniającą, w której wzięło udział aż 12 rozmówców, zatem nie sposób jej tu nawet w skróconej wersji omówić według jej chronologicznego porządku. Ogólne konkluzje dyskutantów sprowadzały się do pozytywnego odbioru wystąpienia dr. Jovaišy,

które umożliwiło zapoznanie się z mało dotąd znaną historiografią litewską w odniesieniu do obu części Prus. Zauważona też została pewna nierównowaga w ujęciu problematyki wyznaniowej tego terenu w historiografii polskiej i niemieckiej. O ile ta pierwsza skupiła się jak dotąd głównie na aspekcie społeczno-politycznym problemu, o tyle druga więcej uwagi poświęciła teologicznym i ideologicznym sporom. Wciąż jednak za mało wiemy o życiu codziennym, o gospodarczych podstawach funkcjonowania poszczególnych związków wyznaniowych. Uściślona została kwestia rozdziału teologii od kwestii życia religijnego i w rezultacie uznano, że również sama teologia, zwłaszcza polemiczna tego czasu, wymaga dalszych badań. Postulowano zwołanie nowej konferencji naukowej, poświęconej problematyce protestancko-katolickich kontaktów, jak również – w przyszłości – opracowanie syntezy dziejów wyznaniowych Prus Królewskich i Książęcych.

W trzecim, ostatnim dniu obrad, początkowo pod przewodnictwem prof. Kazimierza Puchowskiego, przedstawiono różnorodność i złożoność problemów wyznaniowych obu części Prus, bez szczególnego już podziału na poszczególne wyznaniowe sekwencje. Otworzył ten dzień referat historyka z centrum badawczego w Giessen, Kolji Lichego, wygłoszony pod nieco zmienionym w stosunku do zapowiedzi w programie konferencji tytułem *Konfession und Verrat. Elbing und der Streit um die Lobwasser-Psalmen.* Referent przedstawił znany już z historiografii spór o opublikowane w Elblągu w połowie XVII w. przez Ambrosiusa Lobwassera psalmy, przekład na język niemiecki francuskojęzycznej, kalwińskiej książki. Badacz z Giessen zarysował tło historyczne tego wydarzenia, następnie skupił się na replikach płynących ze środowisk luterańskich, zwłaszcza z Gdańska i Elbląga. Spór ten miał oczywiście wyznaniowy wymiar, ale kontekst polityczny, bo toczył się w warunkach wojny polsko-szwedzkiej (i szwedzkiej okupacji Elbląga) w latach 1655–1660. W dyskusji wzięli udział: dr Paprocka, prof. Małłek, a z zaproszonych gości – elbląski badacz dziejów Kościoła ks. dr Mieczysław Józefczyk. Wystąpienia te pomogły w doprecyzowaniu skomplikowanego tła wydarzeń tego czasu w Elblągu. Kolejny referat, dr Ireny Makarczyk z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, poświęcony został problematyce obrony przywilejów kościoła warmińskiego w Rzeczypospolitej (i w tym więc wypadku była to modyfikacja tematu deklarowanego w programie: *Prusko-polskie stosunki między wyższym duchowieństwem w XVII wieku*) i był w sumie podaniem najważniejszych danych na temat kształtu i zasad funkcjonowania diecezji warmińskiej w ramach Kościoła polskiego, obrony prawa tożsamości krajowej, ochrony stanowisk kościelnych, składu, praw i obowiązków warmińskiej kapituły. W dyskusji głos zabrali: prof. Małłek – w kwestii indygenatu, kwestionując istnienie odrębnego indygenatu warmińskiego (był tylko indygenat pruski!), oraz dr Karp, prosząc o chronologiczne uściślenie danych statystycznych w odniesieniu do kapituły. W referacie prof. Edmunda Kizika *Budżety kościołów wiejskich z terytorium Gdańska XVI–XVIII wieku* poruszona została kwestia podstaw gospodarczych

funkcjonowania parafii luterańskich (m.in. na przykładzie parafii w żuławskiej wsi Drewnica oraz dochodów kościoła parafialnego w Pruszczu). Podstawą badań stały się m.in. zapisy w księgach głównych gdańskiej Kamlarii, w której to zresztą instytucji parafie te lokowały najczęściej swoje kapitały. Ocena uposażenia poszczególnych parafii pozwala lepiej zrozumieć drogi kariery duchownych luterańskich podległych gdańskiemu Ministerium (przechodzenie z gorzej do lepiej uposażonych jednostek). Referat ten wywołał duże zainteresowanie uczestników konferencji i sprowokował m.in. do pytań o udział tzw. podzwonnego w dochodach parafii (dr Paprocka), o zasady kontroli nad rachunkowością kościelną (dr Jürgens), o istnienie reliktów dawnej katolickiej dziesięciny, kwestię odprowadzania części dochodów na rzecz Ministerium (prof. Małłek). W odpowiedzi prof. Kizik wskazywał, że tylko gdański kościół Najświętszej Marii Panny prowadził osobną księgowość podzwonnego; z innych kościołów takie dane się nie zachowały. Kontrolę nad rachunkowością kościelną sprawowali witrycy, członkowie elity wiejskiej Żuław, a luterańskie parafie nie znały już pojęcia dziesięciny. Nie było też kościelnego centralizmu i ścigania pieniędzy z poszczególnych parafii przez gdańskie Ministerium.

Referat dr. Piotra Bireckiego z UMK przedstawiał *Związki sztuki i religii jako wyraz niezależności władz i miast pruskich.* Autor referatu ograniczył swoje badania do obszaru ziemi chełmińskiej, do świątyń protestanckich, które z konieczności musiały zostać przeniesione – ustanowione w miejskich ratuszach. Problem ten dotyczył leżących w województwie chełmińskim miast, takich jak Nowe Miasto Lubawskie, Brodnica, Grudziądz i Toruń – Nowe Miasto. Władze miast chroniły w ten sposób funkcjonowanie struktur swojego Kościoła. W nawiązaniu do referatu dr. Bireckiego prof. Bömelburg wskazywał na problem świątyń tzw. symultanicznych, tj. wykorzystywanych jednocześnie przez dwa wyznania. Interesowała go również kwestia przejmowania świątyń podczas szwedzkiego „potopu".

Ostatnią, popołudniową sekwencję konferencji poprowadził dr Henning P. Jürgens, a znalazły się w niej dwa ostatnie referaty. Doktor Jerzy M. Łapo z Muzeum Kultury Ludowej w Węgorzewie wygłosił referat zatytułowany *W mrokach zabobonu. O przeżytkach pogańskich w obyczajowości i obrzędowości Prus epoki nowożytnej.* Podstawą i punktem wyjścia stały się dla niego dziewiętnastowieczne badania Maxa Toeppena oraz analogie pomiędzy obszarami Mazur a Pomorzem, Wielkopolską i Śląskiem. W wierzeniach, przesądach, demonologii ludowej, w funeralnych obyczajach ludu doszukiwał się reliktów pogaństwa i odnosił je także do realiów epoki nowożytnej. Krytyczne uwagi prof. Bömelburga odnosiły się do zbytniego zawierzenia przez autora dziewiętnastowiecznej historiografii niemieckiej, postrzegającej Mazury jako zacofaną przestrzeń, bez kultury. Profesor Puchowski z kolei atakował stygmatyzację problemu poprzez użycie sformułowania rodem z Józefa Putka: „w mrokach zabobonu". Obecny na konferencji prof. Chri-

stofer Hermann (m.in. wykładowca w Instytucie Historii Sztuki UG) wskazał natomiast, że bazowanie na dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych badaniach kultury ludowej może prowadzić na manowce, gdyż są to raczej mity i materiały wtórne, bardziej wymyślone (także jako recepcja kultur regionów sąsiednich) aniżeli stanowiące realny przekaz (nowożytnej) przeszłości tych obszarów. Ostatni referat wygłosił prof. Jacek Wijaczka z UMK i nosił tytuł *Ludność żydowska w Prusach Książęcych i Brandenburskich.* Ograniczenia państwa krzyżackiego w odniesieniu do Żydów pozostały także w systemie prawnym zsekularyzowanych Prus Książęcych, co nie przeszkadzało jednak infiltracji tego terenu przez kupców żydowskich, zwłaszcza z obszaru Wielkiego Księstwa Litewskiego. W drugiej połowie XVII w., w związku z ułatwieniami i koncesjami dla ludności żydowskiej poczynionymi przez Wielkiego Elektora, ludność żydowska poczuła się w granicach Prus – teraz już Brandenburskich – bezpieczniej. Profesor Wijaczka określił jednak ten szczególny rodzaj prusko-brandenburskiej tolerancji jako tolerancję podatkową. I ten referat wywołał żywą dyskusję oraz sprowokował pytania i uzupełnienia, np. dotyczące skuteczności usuwania Żydów z obszaru Prus (prof. Bömelburg) oraz kwestii osiedlenia się Żydów austriackich na obszarze Brandenburgii-Prus (dr Schoenborn).

Podsumowania konferencji dokonał prof. Bömelburg, wyrażając radość z tak owocnej prezentacji najnowszych badań, a także wymiany myśli i poglądów dotyczących metod oraz postulatów badawczych, płynącej z tak wielu stron i historiograficznych stanowisk. Konkluzją zasadniczą była chęć kontynuowania wspólnych prac nad historią stosunków wyznaniowych obu części Prus, nie tylko publikacja materiałów pokonferencyjnych, lecz także – zorganizowanie kolejnych konferencji poświęconych tej problematyce. Uzupełnieniem trzydniowych obrad były wizyty w wiodących ośrodkach naukowych i kulturalnych Elbląga: Muzeum Archeologiczno-Historycznym, Bibliotece Elbląskiej, Centrum Sztuki Galerii El, a także zwiedzenie katedry elbląskiej, czyli w szczególny sposób zapisanego w dziejach Elbląga (i Prus) kościoła św. Mikołaja.

Sławomir Kościelak
Gdańsk